

A töredékesség diadala

Az írással hivatászerűen foglalkozó emberek (közhasználatú szóval élve: írók) háromféle viszonyt építhetnek ki a gondolkodással. A legtöbben lemondanak róla, vagyis nem törekkenek arra, hogy azt az anyagot, melyet az élet — és ezen belül a saját életük — teljessége számukra kínál, önálló munkával értelmezzék és így minőségileg is gyarapítsák. A gondolatok, amelyek persze fellelhetők az ilyen írók műveiben is, a köznapi gondolkodás késztermékei, forgalomban lévő, kissé hibás kultúrreceptek, leszáított áron. Mások heves gondolati munkát végeznek, művik, saját írásaik érdekében: gondolkodásuk legfőbb ösztönzője a művészi feladat, amelyet éppen maguk elé tűznek.

Musil a harmadik csoportba tartozik, azon ritka írók közé, akiknél fordított ez a viszony. A gondolkodás nála nem az írás szolgálata, hanem elemi szenvedély, a személyiség önmegváltásának történelmileg egyedül lehetséges módja; a papír pedig a gondolatok lecsapódásának terpe. Ennek lát-szolgálat ellentmond az a megszállottság, amellyel főművén dolgozott huszonöt keserves éven át, még Hitler hatalomrajutását követően is, az önkéntes emigrációban, kiadótól és "közönségtől" elrekesztve, vállalva szegénységet és melóztatást.

Élete szinte feloldódott a műben, nemcsak oly módon, hogy minden energiáját beleölte, hanem úgy is, hogy önéletrajzi fogantatású főhőse, Ulrich, aki a könyv lapjain Bécsben tartózkodik, az 1913—14-es évben, felszivja magába a szerző kétségbeesztő tapasztalatait, és az ifjú óriás bőrébe egy

étvágyában megcsappant, utópiát kereső, gondolatilag egyre élesebb öregember költözik. És mégis: Musil számára az a legfontosabb, amit hőse így fejez ki: „Valójában csak egy kérdésen érdemes gondolkodni, és ez a kérdés így hangzik: hogyan élünk helyesen?”

Ez a kérdés szétfeszítette és leve-töredékességre ítélte a művet. Ha Musil a műért gondolkodott volna, akkor be is fejezte ezt, hiszen mint elsőrendű művész, nyilván birtokolta azokat a technikai eszközöket, amelyekkel valamely regény néhány évtized munkájának eredményeképpen tető alá hozható. Ő azonban egyre távolabb került a befejezéstől, mert hőseinek minden megoldott vagy legalábbis feltérképezett gondolati és élet-problémája öt újabb kutatási területet nyitott meg: ahogy a természettudományos felfedezések is mindig újabb rejtélyeket vetnek fel. Felesége vallomásából tudjuk, hogy még húsz munkás esztendő remélt magának és könyvének — ez is jelzi, hogy ez a mű csak a szerző gondolkodási képességének, vagyis életének megszűntével érhetett véget.

A német átlagprofesszor, Heine jellemzése szerint, értelmes rendszerbe fogja a világot, és a rendszer hézagait hálósípkáival és szlafroklájjal tömökködi be. Musil ennek a professzornak az ellentéte: a világrend tökéletes értelmetlenségéből indult ki, és minthogy ez

csak önkényesen kovácsolható egységbe, elutasít és a művészettől idegennek tart minden rendszeralkotást, és az esszéisztikus stílus-hoz folyamodik. Az esszé formája kiválóan alkalmas a részletek megvilágítására; és ekközben persze éles fény vetődik a hálósípkákkal telítőködött hézagokra is.

Az esszéhez azonban — hiszen mégiscsak művészi alkotásról van szó — médium is kell: olyan figura, aki a világot, és benne önmagát, gondolatkiérleteinek tárgyaként szemléli, és aki maga is alkalmas arra, hogy a kommentáló író így szemlélje őt. Az ilyen alaknak kiválóan kell lennie, vagyis olyan embernek, aki megértő viszonygással szemléli korának fel-sését és divatját, szokásait és elő-fételeit, mindazokat az erkölcsi és világnézeti feltételeket, amelyekre az élet folyamatosan és nem is mindig kellemetlenül működő ha-zugság-gépezete felépül. Az ilyen ember viszolygó megértéssel részt vehet a társadalom megmozdulásaiban, mint ezt Musil főhőse, Ulrich teszi a mű első kötetében, de közben meg van győződve sa-ját akcióinak értelmetlenségéről, és esetleges ellenállásainak rész-igazságairól is, Ulrich ráadásul gazdag ember, aki megengedheti magának — miután a katonai, technikai és matematikus pályá-ból kibárandult már — hogy ne dolgozzon, és így ne vessa alá ma-gát a munkamegosztás beszüktítő, tulajdonság-képző hatalmának.

Ezért aztán valóságérzéke sem tapad olyan szorosan az adott tár-gyilághoz, és szabadabban bontakozhat ki benne a lehetőség-ér-zék, amely a tulajdonság nélküli ember legjellegzetesebb tulajdon-sága.

A lehetőség-érzékkel megáldott ember elkerüli a filiszterség leg-unalmasabb csapdjait: a tények babonás tisztelétét. Azzal a be-gyepesedett előítélettel szemben, mely valamely dolog megtörténté-ben már igazolását, sőt, a szükségs-zerűség megvalósulását látja, a le-hetőségek embere tudja, hogy a té-nyek is hazudhatnak annyira, mint a legelrugaskodottabb képzelgések, és ahogy bennük is valami lehetőség reálizálódott, egy a sok közül, és kortársam mindig a legjobb. Tudá-sáért és szabadságáért azonban magánnyal kell fizetnie. A való-ság-érzék egyesíti az embereket, közös tulajdonságokat fejlesztve ki bennük; a lehetőség-érzék azon-ban, mely persze a „meg nem születtett valóságdarabok”-ból táplálkozik, elmosza a szilárdan rö-gződött tulajdonságokat, külön-vilá-gba vezet, és birtokolóját arra serkenti, hogy induljon kutatóútra, az elvesztett Paradicsom nyomá-ban. Musil—Ulrich hisz abban, hogy rossz világban is élhet az ember értelmesen — ez a hit tá-plálja utópizmusát. Józansága azon-ban nem engedi, hogy a két világ-égés között általános érvényű üdv-tárazion járjon fel. Az ő Edene külön-béleláratú, a megváltó csak önmagát próbálja megváltani — a

mű eredeti címe is ez volt: *A megváltó* —, és ehhez hosszú vándorutat kell bejárnia. Musil minden idők legeseményteibebb pikareszk-regényét írta meg, ahol a szintér egyre fokozódó mértékben toldók át az ember belső vilá-gába.

A tulajdonság nélküli ember első része még ártogós társadalmi szatíráknak is értelmezhető. A cselekmény színhelye Kákántia (németül: Kakanien), mely a „kaiserliche und königliche” (magyarul: „császári és királyi”, rövidítve fonetikusan: „káundk”) elnevezést egybenemossa anyagserének szilárd halmazállapotú végtérmekeknek képzetével. Az időpont: az utolsó békeév. A gyér események közp-ontájában az úgynevezett „párhuzam-akció” áll. Igen magas körök élnek részvétellel országos ün-nepeséget terveznek 1918-ra. Ferenc József trónralépésének hetvenedik évfordulójára, Ez az akció azért „párhuzamos”, mert ellenlépések szánják arra a német tervre, mely — ugyancsak 1918-ban — II. Vil-most óhajtaná ünnepelni, trónra-lépésének harmincadik évfordulójá alkalmából. Ez az alapléteit nom-pias alkalmat kínál az uralkodó ré-tegek stílusának, gondolkodásmód-jának, moráljának és esztétiká-jának érdekében, és mellesleg az Osz-trák—Magyar Monarchia anakra-nisztikus képtelenségének bemutatásá-ra.

A megsemmisítő hatást mérhe-tellenül felfokozza, hogy amikor az író az ünnepséget előkészítő ren-dezvények, tanácskozások és intri-kák szövevényét ábrázolja, és ami-kor az olvasó elmélyved ezekben a részletekben, a Habsburg-biroda-lom már alkotóelemeire hullott szét, a boldog békeidők mindörök-

re elsüllyedtek a vérben és a mo-
csokban, és mindenki tudja, hogy
az egyik császár nem élte meg, a
másik pedig vesztett háború után
száműzéssel ünnepelte évforduló-
ját. A borzalmas világkatasztrófa
után gyilkos erővel hat azoknak az
ábrázolt eseményeknek a kisszerű-
sége, amelyek az uralkodó rétegek
érdeklődését betöltötték. Ulrich,
az akció titkára a különállók bá-
mész iróniájával vesz részt az ese-
ményekben. Ezúttal a társadalmi
élet és a számára lehetséges köz-
életi cselekvés bizonyítja be, hogy
alkalmatlan a megváltói szerepre.

A második rész folytatása — az
is, amit Musil végérvényesen meg-
írt, és az is, amit töredékesen ha-
gyott — Ulrichnak és hugának,
Agathénak szerelme köré épül. A
társadalomból fokozatosan kivonu-
ló Ulrich, akinek számára a nők
is egyre inkább csupán elhárítan-
dó agresszorok, elszorítják a ma-
gány állapotának sivárságát. A
magány azonban szellemetlen vil-
ágban a gondolkodói magatartás
logikus következménye. Ulrich, a
gondolkodó csak úgy mondhat le
rőla, ha meg is őrzi. „*Ősidők óta
él az emberben a vágy, hogy ha-
sonmására leljen a másik nem-
ben.*” A legkínálkozóbb hasonmás
a testvér, a „szíami iker”, aki
megszünteti a magányt, de önma-
gával szünteti meg. A testvérek
szükségképpen visszahúzódnak a
társadalomtól, egy vasráccsal véd-
ett idilli kertbe, mely nyilván az
Éden kertjét idézi. Minthogy a tes-
ti beteljesülésig rengeteg tabut kell
legyőzniük, szorosabb gyűrűbe fog-
ja őket az erotikus-intellektuális
szféra, mint az egymást kereső kö-
zönséges szerelmeseket; és sokkal
több utat, ösvényt, vargabetűt kell
bejárniuk lélektől lélekig. Musil
esszéíró alkata kiterelvényesedik
ezekben az elemzésekben. Az utó-
pia — két testvér beszélget a bé-

kebeli Bácsben, egy városszéli kas-
tély parkjának magas fűvében
fekve — torokszorongató ellentét-
ben van mind a hitleraj elől vi-
lágga ment öreg, szegény és ma-
gányos író helyzetével, mind pedig
a világ rémületes állapotával.

Milyen sorsra szánta Musil ezt
az utópiát? Nem tudhatjuk. A ko-
rai változatokban, melyeket a ki-
adó meglehetősen önkényesen, az
időrendet és általában a filológiai
szempontokat figyelmen kívül
hagyva regényesítési szándékkal
illesztett be a hagyaték roppant
anyagába, a csodás intenzitású tes-
ti beteljesülést rossz szájjú csa-
lódás és szétválás követte volna.
A későbbiekben Musil elbizonyta-
lanodott, és még azt sem döntötte
el végérvényesen, hogy vezesse-e
át szexualitásba a testvérszerelme
erotikáját.

A lehetőségek embere tétovázott.
Táiban attól tartott, hogy az utó-
pia összeomlása után nem lesz
hely, ahová irányíthatná hősét. A
kétségbeesztő külvilág ellenére sem
akarta, hogy műve a kétségbeesés-
be torkolljon. A regény anyaga
errefelé sodorta, de az értelmes
élet lehetőségébe vetett gondolkodói
hite ellenállt. Művészi ösztöne
viszont kitért minden lelki kom-
fortot nyújtó megoldás elől. E
zsákutcából csak egyetlen kiút kí-
nálkozott: a töredékesség. Ez az
ő esetében nem kudarc volt, ha-
nem diadal, mert a törésvonalak
az emberiség számára egyformán
fontos valóság-érzék és lehetőség
összeütközései mentén képződtek,
és eközben mindkét terület ép ma-
radt.

Tandori Dezső fordítása csak
külön tanulmányban értékelhető.
Ha megírnám, csodálatomat egyen-
súlyban kellene tartanom azzal a
vitával, amelyre e roppant munka
készült. Ilyen színvonalas, gördü-
lékeny, egységes, „tulajdonságok

mélküli” magyar próza-szöveggel
csak a legritkábban találkozhatunk,
különösképpen fordításban. A leg-
bonyolultabb mondatok, legárnyal-
tabb gondolatok is egyszerűen áll-
nak előttünk — Tandori számára
régén megfigyeltem ezt, nincsenek
legyőzhetetlen nehézségek. Mintha
egyszuszra fordította volna le a
2346 oldalt.

A vita vágya akkor támadt fel
bennem, amikor szűrőpróbaszerű-
en összehasonlítottam a magyar
szöveget az eredetivel. Olykor,
hosszú oldalak után, ahol az ele-
gancia a bámulatos szöveghűséggel
karöltve érvényesült, olyan részek
következtek, ahol egymást ér-
ték a pontatlanságok és hangsúly-
eltolódások. Tandori szuverén írói
egyenisége, melynek a fordítás ére-
nyeit is köszönhetjük, megítélés-
sem szerint időnként konfliktusba
kerül azzal az alázattal, amelyet a
nagy, pótolhatatlan művek — és
csakis ezek! — megkövetelnek a
fordítótól. Erre vallanak a viccek
is, amelyektől Tandori olykor nem
tudja megtartóztatni magát. Csak
egyetlen példát említek. Ulrich el-
képzelet, hogy „*a nagy Aquinoi Ta-
más (†1274), miután kora gondo-
latvilágát kimondhatatlan gondnal
a lehető legjobb rendbe rakta, még
mélyebbre ás*”, isteni kegyelemből
ifjú marad, és munkájával napja-
inkra elkészülve „*sok-sok főlíáns-
sal a hóna alatt kilép félköríves
kapuján, s akkor az orra előtt,
mit tesz isten, elrobog egy villa-
mos.*” A „mit tesz isten”, mely
Aquinoi Tamásról lévén szó önma-
gában pompás vicc. a fordító hoz-
zájárulása a mondathoz. Nevetek a
mókán, de közben figyelmem el-
terelődik a humornak arról a mé-
lyebb, világtörténelmi érdekű ré-
tegeről, mely Musil ötletét szülte:
hogy a legtökéletesebb gondolati
építmények is összeomlanak a
megváltozott valóság érintéséről.